

Rola głównych centrów kulturowych w kształtowaniu oblicza kulturowego Europy Środkowej we wczesnych okresach epoki żelaza (Rolle der wichtigen Kulturzentren in der gestaltung des Kulturbildes Mitteleuropa in den frühen Periodem der Eisenzeit), red. B. Gediga, W. Piotrowski, Biskupińskie Prace Archeologiczne nr 8, Prace Komisji Archeologicznej PAN – Oddział we Wrocławiu nr 18, Biskupin-Wrocław 2010, ss. 423.

Prezentowany tom stanowi zbiór artykułów przygotowanych przez autorów referatów i dyskutantów uczestniczących w kolejnej, siódmej międzynarodowej konferencji, która miała miejsce w Biskupinie w dniach 23-25 czerwca 2008 roku. Tak jak to zaznaczył we wstępie Bogusław Gediga, inspiracją do podjęcia takiej tematyki stały się niedawne, spektakularne odkrycia w Domasławiu koło Wrocławia, wskazujące bezsprzecznie na odmienną niż do tej pory uważano skalę i intensywność powiązań kulturowych ziem polskich, a przynajmniej ich części, z głównymi centrami kulturowymi, jakie wykształciły się w środkowej i południowej Europie u progu epoki żelaza.

Tom zawiera wstęp i 18 artykułów problemowych, poruszających zarówno kwestie teoretyczne, jak i przykłady interpretacji występowania wybranych zjawisk lub/i zabytków, jako przejawów oddziaływania rozmaitych centrów kulturowych w szerokich ramach chronologicznych. Artykuły w języku polskim zawierają obszernie niemieckie streszczenia, natomiast do artykułów opublikowanych w językach angielskim i niemieckim dodano streszczenia polskie.

Po wstępie autorstwa B. Gedigi, wprowadzającym w tematykę odbytej konferencji, a co za tym idzie, w zakres tematyczny artykułów prezentowanych w niniejszej publikacji, jako pierwszy zamieszczony został artykuł Stanisława Tabaczyńskiego (*Processes of polysemantisation of culture and their fossil correlates*), przedstawiający procesy polisemantyzacji kultury zaproponowane przez S. Piekarczyka. Autor uzupełnił model teoretyczny o własne propozycje, związane już z dyscypliną, którą sam reprezentuje, a także przedstawił dwie podstawowe perspektywy teoretyczne charakteryzujące podejście archeologów do pozyskiwanych danych archeologicznych. Artykuł kończą pytania wynikające z zaproponowanego modelu teoretycznego, które dotyczą społecznych, ekologicznych i ekonomicznych uwarunkowań powstania tak specyficznego stanowiska jakim jest Biskupin. Większość z tych kwestii, pomimo kilku już dekad studiów, nie oczekiwała się jednoznacznych wyjaśnień i interpretacji.

Jan Bouzek (*Phoenicians and Central Europe*) przedstawił rolę wpływów ze strefy śródziemnomorskiej na społeczności Europy Środkowej w późnej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza na przykładzie wyrobów szklanych produkowanych przez Fenicjan lub też

w wyniku przejęcia technologii i surowców pochodzenia fenickiego, a odkrywanych m.in. w północnej Italii, Szwajcarii i Niemczech.

W artykule autorstwa Tomasza Gralaka (*Impacts of steppe peoples on the Polish territories: model analysis on the example of so-called influence of the Huns*), na przykładzie tak zwanego epizodu huńskiego, omówiony został trójstopniowy model oddziaływań kulturowych, zakładający podział na fazę obejmującą rozbięcie dotychczasowych kultur, oddziaływań bezpośrednich i fazę, którą stanowią skutki upadku Hunów. Autor sprawdził zaproponowany model w środowisku kultury przeworskiej i, w mniejszym stopniu, wielbarskiej, gdzie od początku okresu wędrówek ludów pojawiają się liczne zabytki związane z tzw. horyzontem postczerniachowskim. Znaleźiska te poświadczają przesunięcia grup ludności prawdopodobnie uciekającej przed Hunami, a fakt występowania takich zabytków interpretowany jest jako faza pierwsza oddziaływań. Faza druga widoczna jest w źródłach archeologicznych w postaci elementów kultury materialnej Hunów. T. Gralak wskazuje na ich dystrybucję i przedstawia główne skupiska występowania. Ostatnią fazę miały natomiast wyznaczyć liczne znaleźiska gromadne, odzwierciedlające, zdaniem autora, nową falę niepokoju.

Lidia Domaradzka (*Greek entrepreneurs in Central Thrace: a model pattern of penetration of Greeks in the fringes of Classical world*) przedstawia natomiast model wpływów greckich w środkowej Tracji, interpretując obecność grobów Greków pochowanych w Tracji, ale z zachowaniem własnej tradycji grzebalnej. Autorka wskazuje, że działalność artystyczna i handlowa Greków skupiała się na peryferiach klasycznego świata, który to region dawał możliwości podejmowania różnych działań także osobom funkcjonującym na marginesie społeczeństwa greckiego.

W kolejnym artykule Ewa Bugaj (*Wczesnogreckie przedstawienia figuralne i ich oddziaływanie w kręgu kultury halsztackiej*) porusza, moim zdaniem, istotną kwestię odnoszącą się do tytułu prezentowanego tomu. Wskazuje ona bowiem na fakt, z którego wynika, że Europa Środkowa w epoce żelaza roli centrum nie pełniła, a była raczej biernym odbiorcą rozmaitych wpływów kulturowych, zwłaszcza z południa i południowego wschodu naszego kontynentu. Odnosi się także do kwestii definicji centrów i modelowej re-

lacji centrum-peryferie. Na podstawie przedstawień antropomorficznych, które ponownie pojawiają się w sztuce greckiej od VIII w. p.n.e., dokonuje ona analizy przemian społecznych następujących w Grecji w czasach tzw. wieków ciemnych, a następnie wskazuje na to, w jaki sposób przemiany te wpływały na społeczeństwa związane z kulturą halsztacką. Podkreśla ona odrębność i własny model rozwoju sztuki halsztackiej, nie będącej jedynie biernym odbiorcą wzorów greckich, ale twórczo je przekształcających.

Luciana Aigner-Foresti (*Etrurien und die Gebiete nördlich der Alpen in Villanova-Zeit: Kulturelle Beziehungen und historischer Hintergrund*), na przykładzie bogato wyposażonych i podobnie datowanych grobów wojowników z Casale del Fosso i Seddin, podjęła próbę odpowiedzi na pytanie, czy odzwierciedlają one podobną formę i charakter władzy politycznej. Jej zdaniem, podobne zwyczaje chowania zmarłych wodzów w Etrurii i Europie Środkowej wynikają ze zbliżonych mechanizmów przemian społecznych, sam jednak dobór odpowiednich darów grobowych był silnie zakorzeniony w miejscowym środowisku kulturowym.

Tereny Italii znalazły się w strefie zainteresowań kolejnej autorki – Petry Amann (*Räumliche Verteilung und Bedeutung anthropoider Grabstelen und Grabstatuen im früheisenzeitlichen Italien und eventuelle Wechselwirkungen mit dem Raum nördlich der Alpen*), która przedstawiła w swoim artykule przestrzenne rozmieszczenie i znaczenie antropoidalnych stel oraz rzeźb grobowych w Italii we wczesnym okresie żelaza i ewentualne interakcje z obszarem leżącym na północ od Alp. Autorka porównała pod względem stylistycznym rzeźby z terenów Italii ze stelami figuralnymi z kręgu kultury halsztackiej, jak te znane z Hirschlanden czy Glauberg.

Rozwój kulturowy terenów na północ od Cisy, ze szczególnym uwzględnieniem wschodniosłowackiego Niżu i Kotliny Koszyckiej, w okresie halsztackim został przedstawiony w kolejnym artykule, autorstwa Eleny Miroššajovej (*Influence of foreign environment on the cultural development of the Upper Tisza Region in the Hallstatt period*), która zwróciła uwagę na specyficzne modele przemian kulturowych dla wspomnianych wyżej regionów, związanych z oddziaływaniami z Europy wschodniej na niżu i południowej w Kotlinie Koszyckiej.

Tak jak to zostało zasygnalizowane we wprowadzeniu do omawianego tomu, ostatnie odkrycia w południowo-zachodniej Polsce stworzyły konieczność zweryfikowania obrazu kulturowego wczesnej epoki żelaza na tym obszarze. Próbę taką podjął Bogusław Gediga w artykule *Śląsk – regionalna prowincja kul-*

tury halsztackiej. Na podstawie wyników badań na takich stanowiskach jak Łazy, Milejowice czy Domaślaw wskazał on na odmienny pod względem jakościowym i ilościowym charakter kontaktów z centrami kultury halsztackiej. Po krótkiej charakterystyce kultury halsztackiej, autor wykazał, że odkrycia poczynione na Śląsku w ostatnich latach doskonale wpisują się w jakość kulturową określaną mianem kultury halsztackiej i tym samym potwierdzają tezę, że obszar ten należy traktować jako odrębną prowincję tejże kultury.

W kolejnym artykule przedstawione zostały zabytki archeologiczne z terenu Pałuk, które interpretowane są przez autora, Jarosława Kopiasza (*Ślady kontaktów z centrami kulturowymi Europy*), jako dowody na dalekosiężne kontakty interkulturowe. Zabytki te można ogólnie podzielić na związane ze Scytami oraz z szeroko rozumianą kulturą halsztacką. Oddziaływania te jednak nie były tak intensywne jak na Śląsku, co wynika, zdaniem autora, także z faktu, że na Pałukach nie towarzyszyły im przemiany społeczne.

Zdecydowanie inny kierunek oddziaływań został wskazany w artykule Sylwestra Czopka (*Einfluss der äußeren Einwirkungen auf die Gestaltung des kleinpolnischen Kulturbildes in der frühen Eisenzeit*), który w swoich dociekaniach skoncentrował się na terenach Małopolski. Zauważył on, że przemiany w lużyckim kręgu kulturowym, jakie zaszły we wczesnej epoce żelaza, były inspirowane oddziaływaniami zewnętrznymi, płynącymi w znacznej mierze ze strefy ukraińskich lasostepów, a w mniejszym stopniu z południa czy środowiska kultury pomorskiej.

Dwa kolejne teksty prezentują stanowiska o charakterze obronnym. W pierwszym, autorstwa Víta Vokolka i Radko Seulka (*The Hallstatt Age „Herrensitz” and Patterns of Urban Settlement in Opatovice nad Labem, Pardubice District, Ekstern Bohemia*), przedstawiono spektakularne odkrycie osad z Opatovic nad Łabą oraz podjęto próbę interpretacji odsłoniętych umocnień w kontekście przemian społecznych we wczesnej epoce żelaza. Autorzy twierdzą, że omawiana osada, podobnie jak ta odkryta w Milejowicach koło Wrocławia, jest przejawem istnienia elit, które we wczesnej epoce żelaza, zwłaszcza w kręgu zachodniohalsztackim, otaczały swoje osiedla różnego rodzaju konstrukcjami o obronno-prestiżowym charakterze. Drugi tekst składa się z trzech części i dotyczy trzech stanowisk wyżynnych z terenu Austrii związanych z kulturą podolską: Oberleiserberg, Stillfried i Thunau. Poszczególne stanowiska zostały przedstawione kolejno przez Imtraud Hellerschmid, Danieł Kern i Michaelę Lochner, które wskazały szereg podobieństw pomiędzy nimi, obejmujących położenie to-

pograficzne, rolę jaką pełniły te osiedla w strukturze osadnictwa w regionie, obecność fortyfikacji, ślady produkcji rzemieślniczej, brak cmentarzysk i obecność depozytów.

Dagmara Łaciak w artykule *Nadodrzańska strefa ceramiki malowanej z wczesnej epoki żelaza w świetle oddziaływań kulturowych* wskazuje, że choć sama tradycja malowania ceramiki wywodzi się z greckiego kręgu kulturowego, to jednak zwyczaj ten w Polsce powstał w oparciu o lokalną tradycję i polegał na przetworzeniu starych motywów zdobniczych, lecz teraz wykonanych za pomocą innej techniki. Jej zdaniem pojawienie się ceramiki malowanej wpisuje się w szeroki nurt oddziaływań pochodzących z kolonii greckich, głównie za pośrednictwem kultury halsztackiej i ośrodków zlokalizowanych w północnej Italii.

Na rozprzestrzenienie się zwyczajów religijnych związanych z tzw. mitologią epoki osiowej wskazuje Jacek Woźny (*Wierzenia we wczesnych okresach epoki żelaza na ziemiach polskich w świetle oddziaływań zewnętrznych centrów kulturowych*), który przedstawia wierzenia panujące na ziemiach polskich we wczesnej epoce żelaza w kontekście oddziaływań interkulturowych. Podjął on próbę wykazania, że ziemie polskie włączone były w system mitologii osiowej, jaka jego zdaniem dominowała na znacznych obszarach Europy we wczesnej epoce żelaza. Była ona wynikiem niepokoju politycznych, a co za tym idzie, nasilenia się poczucia lęku i wykształcenia tragicznej wizji świata oraz własnego losu. Wróżbiarstwo, liczne ofiary i antropomorfizacja widoczna w architekturze sakralnej, zróżnicowanie obrządku pogrzebowego, troska o zachowanie indywidualności w obrębie niewielkich grup wskazują, zdaniem autora, na istotne przemiany ideologiczne, widoczne także na terenie Polski.

Przejawy oddziaływań widoczne w postaci przede wszystkim ozdób o stylistyce wywodzącej się z kultury lateńskiej, zarówno importów, jak i wyrobów lokalnych, zostały przedstawione przez Zenona Woźniaka (*Oddziaływania centrów świata celtyckiego na ziemie*

polskie u schyłku okresu halsztackiego i we wczesnym okresie lateńskim). Skoncentrował się on na końcowej fazie okresu halsztackiego i początkach okresu lateńskiego. Analizując zmiany w liczbie zapinek datowanych na te okresy, autor wskazał na zmiany nasilenia kontaktów z terenami na południe od ziem polskich.

Analiza roli oppidów lateńskich jako miejsc centralnych w strukturze osadniczej wybranych regionów Europy Środkowej była celem artykułu autorstwa Alzběty Danielisovej (*The role of the oppida as the regional centres within the late Iron Age Central Europe*), która założyła, że zostały one wpisane w sieć istniejących wcześniej szlaków handlowych lub/i komunikacyjnych. Autorka przedstawiła wybrane stanowiska, badając ich relacje chronologiczno-przestrzenne zarówno ze starszymi osadami i cmentarzyskami z epoki brązu, jak i z młodszymi, z okresu wczesnego średniowiecza.

Przedstawiany tom kończą uwagi Tomasza Bochnaka (Północna droga napływu importów celtyckich na ziemie Polski – zarys problematyki) na temat północnej drogi napływu importów celtyckich na ziemie polskie. W odróżnieniu od perspektywy Z. Woźniaka, który upatruje kierunków napływu zabytków o proveniencji lateńskiej z południa, autor wskazuje na istotną rolę, jaką odgrywał tzw. szlak północny, biegnący wzdłuż dorzecza dolnej Łaby i dookoła Półwyspu Jutlandzkiego, przywołując dla uzasadnienia swoich tez przesłanki ekonomiczne, techniczne, geograficzne, archeologiczne i historyczne.

Jak widać z krótkiego omówienia poszczególnych artykułów, w prezentowanym tomie dominują poglądy o przeważających oddziaływaniach płynących z południa Europy, głównie z basenu Morza Śródziemnego, za pośrednictwem społeczeństw związanych z kulturą halsztacką lub Etruskami. Tom stanowi cenny zbiór uwag na temat kierunków, intensywności i charakteru napływu przedmiotów i idei postrzeganych jako obce kulturowo na ziemiach polskich i Europy Środkowej.

Justyna Baron

Adres Autorki:

Dr Justyna Baron
Instytut Archeologii
Uniwersytetu Wrocławskiego
ul. Szewska 48
50-139 Wrocław